

on iso reduktio 1680-luvun alussa.

Teoksessa on pari yksityiskohtia koskevaa virhettä, jotka on paikallaan korjata. Matti Laurinpoika Kruus ja Jesper Matinpoika Kruus eivät jo patronyyminsäkään perusteella olleet veljeksiä, kuten Ylikangas toteaa (s. 251), vaan isä ja poika. Kun Ylikangas, ilmeisen oikein, toteaa kuolemantuottamuksen olleen vielä 1600-luvun oikeudenkäytössä käsitteenä tuntematon (s. 92) hän toisaalla (s. 106) arvelee, että tappelun seurauksena vuonna 1664 tapahtunut surma olisi tulkittu tuottamukselliseksi, koska surmaaaja selvisi sakoilla. Ylikangas tarkoittanee tässä tuottamuksen sijasta vahinkotekoa. Elimäen niskuroivia talonpoikia ei vuonna 1773 viety vankeuteen Viaporiin (s. 314) vaan Loviisan edustalle Svartholmaan.

Ylikankaan esittämä näkemys ison reduktion vaikutuksesta lampuotitiloihin poikkeaa nähdäkseni siitä, mitä aiempi tutkimus on asiasta kirjoittanut. Ylikankaan mukaan reduktio ei koskenut lampuotitiloja, jos ne olivat jo kartanon omistuksessa (s. 311). Jos Ylikangas tarkoittaa tässä kohden lampuotitiloja, jotka oli jo liitetty kiinteästi säterin maiden osaksi torppina, hän on sikäli oikeassa, että peruutuksen jälkeen säterin muuttuessa esimerkiksi säteriratsutilaksi torpat säilyivät kartanon alaisuudessa.

Tekstistä saa kuitenkin käsityksen, että Ylikankaan mukaan reduktio olisi koskenut vain talonpoikien tiloja, joiden verot kruunu oli lahjoittanut ja jotka olivat säilyttäneet suku-

oikeutensa. Kun reduktiossa kuitenkin peruutettiin myös suurin osa sätereistä (reduktiohan ei ulottunut aivan kaikkiin lahjoituksiin eikä vanhaan rälssiin) oli tarkoitus, että niiden alaisista lampuotitiloista tulisi kruunutiloja. Näin myös monin paikoin tapahtui.

On eri asia, että reduktio paikoin mitätöitiin. Esimerkiksi Elimäellä osittainen reduktion mitätöiminen tapahtui lahjoituksen erityisluonteen perusteella ja Jokioisissa siten, että rälssinomistaja luovutti kruunulle reduktion piiriin kuuluvan lahjoitusalueensa sijasta veroiltaan vastaavan määrän muualla sijainneita reduktion ulkopuolelle jääneitä lahjoitettuja tiloja. Osa peruutettujen kartanoiden lampuotitiloista jatkoi säteristä muodostetun säteriratsutilan aputilana eli augmenttina. Se, kuinka perintöoikeutensa menettäneen augmentin tai reduktiossa säilyneen lampuotitilan omistuskysymystä tulkittiin jaetun omistusoopin kulta-ajalla 1700-luvulla, on oma kysymyksensä.

Nämä yksityiskohdat eivät muuta sitä, että Heikki Ylikankaan uusin kirja on jälleen värikäs, persoonallinen ja kiinnostava niin kohteensa, kuvauksensa kuin aikakaudesta esittämänsä historiakuvan puolesta. Ennen kaikkea se johdattaa lukijansa ihmisten keskelle menneisyyden maailmaan, jossa usea seikka on tämän päivän ihmiselle outo, mutta moni inhimillinen piirre kuitenkin kovin tuttu. Hätkähdyttävä on Ylikankaan kirjansa yhteenvedossa tekemä rinnastus sääty-yhteiskunnan legitimoinnin ja tämän päivän kanssa. Onko

mielipiteenmuokkaus entisestään venyvän varallisuushaitarin yläpään oikeuttamiseksi todella jo käynnissä?

Kimmo Katajala

Mahtivaltio sodassa

Antti Kujala: Miekka ei laske leikkiä. Suomi suuressa pohjan sodassa 1700–1714. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki 2001. 367 s.

■ Tekijä ilmoittaa esipuheessa tutkimuksensa käsittävän suuresta Pohjan sodasta vain vuodet 1700–14, joten vuosien 1714–21 kohdalle ”jää siis yhä valkoinen täplä”. Pahoin päin tekstiä lukeva voisi tulkita lauseen näin: mitä Kujala ei ole tutkinut, sitä ei ole tutkittu. Isovihän ajasta on kuitenkin viime vuosikymmeninä ilmestynyt tutkielmia (mm. Walter von Koskull, Aulis Oja, kokoomateos *Ockuperat område, Chr. Kuvaja, paikallishistoriat*), joissa on todettu niin paljon uutta että yleiskuvaa on redusoitu. Sen ongelmat ovat myös osittain toiset kuin ajanjaksona 1700–14 ja lähteet eri ilmiansuunnalla. Mutta tutkittuun lähdeluetteloa ja sivu sivulta ilmenevää dokumentaation runsaudesta tasapuolinen lukija perääntyy ja päätyy tunnistamaan, että Kujalalla on itsetuntoiseen sanontaansa katetta. Lähdeaineiston runkona ovat läänien tilit, tuomiokirjat, maaherrain kirjeenvaihto ja

keskushallinnon kokoelmat. Kujala on käynyt myös Pietarin ja Moskovan arkistoissa, joissa vain ani harva Ruotsin ajan tutkija – jo pelkän kieli-aidottomuudenkin vuoksi – on pistäytynyt. Siteeraamalla aiempien tutkijoiden – myös ruotsalaisten ja venäläisten – väittämiä vuosisadan ajalta teoksesta tulee myös suuren Pohjan sodan historiografiaa.

Kujala on perehtynyt kansainväliseen keskusteluun alamaisten asemasta itsevaltiaasti hallituissa maissa. Hän ei hyväksy sellaisenaan ”mahtivaltio”-teoriaa, jonka mukaan alamaiset olivat vain nöyriä käskyläisiä, muttei myöskään ”vuorovaikutusmallia”, jossa alamaisillakin – talonpoikien alapuolelle jääviä tilattomia lukuun ottamatta – nähdään olleen vaikuttamismahdollisuuksia. Todellisuus on jossakin näiden välillä: talonpoika saattoi ainakin protestoida tai suoranaisesti kapinoimatta ryhtyä ”arkipäivävarastintaan”. Kun verorasitus ja väenottotaaka sodan jatkuessa yhä kasvoi rahvas tarttui kernaasti sille oleviin mahdollisuuksiin. Vertailu käyttäytymiseen eri maissa auttaa ymmärtämään suomalaisen yhteisön käyttäytymistä.

Mahtivaltion pää kuningas jää teoksessa hiukan sivuun niinkuin hän jäi todellisuudessaakin. Puolassa tai Turkissa annetut käskyt saapuivat noudatettaviksi usein vasta muutuneissa tilanteissa. Kaarle XII:n persoonaan nähden Kujala on lähempänä ”uutta” ruotsalaista koulukuntaa, joka palveli kuningasta paitsi sotapäällikkönä myös nerokkaana poliittisena strategina, kuin ”van-

haa” koulukuntaa, joka halveksi häntä jopa ”psykopaattina”. Suomi ei ollut usein Kaarle XII:n ajatuksissa; vain jokin neuvoston kirje saattoi muistuttaa, ”että tällainenkin kolkka valtakuntaan kuului”. Tärkeämmäksi kuin Kaarle XII:n persoonallisuuden ongelma muodostuu kysymys, mitä itsevaltius instituutiona vaikutti sodankäyntiin. Mahtivaltio ei pystynyt estämään tottelemattomuutta tai alamaisten eri kerrostumien ja virkahierarkian eri portaiden välisiä, puolustusta haittaavia riitoja. Uskolisuus oli ”pintakiiltoa”.

Näkökulma on valtakunnallinen teokselle asetetun ohjelman mukaisesti, mutta käytännössä joskus jopa ensisijaisesti paikallinen suomalainen.

Verorasitus kasvoi ilman että valtiopäiviä olisi kutsuttu koolle, sillä itsevaltiain kuningas oli etukäteen hankkinut itselleen oikeuden vaatia kontribuutioita säädyiltä kysymättä. Kujala ei kuitenkaan havaitse Suomessa sellaista kurjistumista, josta Lindeqvist klassiliseksi tullessaan teoksessaan *Isonvihan aika Suomessa* (1919) puhuu. Kaikki säädyt joutuivat verorasituksesta kärsimään, eivätkä talonpojat – jos suinkin voivat – jättäneet verojaan rästiin, koska tämän tapaisesta protestista rangaittiin lisätyllä väenotolla. Jyvät säilyivät kruunun makasiineissa, mutta miehet karkasivat sekä ruotuväestä että varsinkin nostoväestä. Armeijaa ei kuitenkaan pystytty kerätyillä veroilla muonittamaan läpi vuoden vaan se oli välillä kotuutettuna. Sota oli finansioitavissa vain vihollismaassa, joissa kuninkaan armeija kulki.

Verrattomasti karkaamisalttein oli nostoväki. Se oli miltei aseistamatonta ja kouluttamatonta, ja siinä vaiheessa, jolloin enimmäkseen nostoväkikutsunat toimeenpantiin, tappiomieliala oli laajalle levinnyt. Taiselutahto oli heikko: yksi suomalainen ei – talvisodan ajan tunnetun sanonnan mukaan – suinkaan vastannut kymmentä ryssää, vaan pikemmin päinvastoin. Talonpojat katsoivat että he olivat jo tehneet velvollisuutensa ruotuarmeijaa ylläpitäessään. ”Nostoväki oli uhitellut, että sille oli yhden tekevää, kumman vallan alla se näki nälkää”. Puolustustahdot ei Etelä-Pohjanmaalla ollut niin luja kuin on aiemmin väitetty, joskin lujempi kuin Etelä-Suomessa. Nykyajan terminologiaa käyttäen ”isänmaallista” innostusta vihollisen uhatessa kotiseutua saa Kujalan mukaan turhaan etsiä. Tästä negatiivisesta kuvasta huolimatta hän syystä torjuu ruotsalaisen Hjelmsqvistin 1910 antaman, tuolloin muodikkaan rasmin leimaaman selityksen sille, että Baltiaa, Inkerinmaata ja Suomea puolustavat suomalaiset joukot kärsivät tappion perään kun taas pääasiassa ruotsalaisista koostuva kuninkaan armeija saavutti voittoja (tosin vain Poltavaan asti): alempirotuisuutensa vuoksi suomalaiset olivat heikompaa sotilasainesta.

Oma lukunsa olivat Käkisalmen läänin ortodoksit, jotka riensivät uskonveljiensä puolelle kuten ruptuurisodassakin. Venäläisten vähitellen miehittäessä Viipurin Karjalaa talonpojat alistuivat väkivallan edessä ”kauhusta”, ei ”kääntymyksestä” ja tekivät ”välttämättö-

myydestä hyveen”. Mutta mah-tivaltion ongelmat eivät ratkaisseet sotaa, Kujala toteaa loppulauseessaan –, sen ratkai-si vihollisen resurssien ”yliver-taisuus”. Kujala kertoo venäläis-sille annetuista käskyistä olla hävittämättä maata – mikä poliitiikka palveli myös tsaarin etuja – ja tappamatta siviilejä. Mutta hän joutuu myös toistu-vasti toteamaan, että käytäntö oli toinen kuin käskyt. Hän myös tekee pilkkaa venäläis-ten tuolloisista ja myöhemmäs-sä historiankirjoituksessa esite-tyistä kaunisteluista. Koska länsimaisen ja venäläisen so-dankäynnin välillä ei ollut ero-ja, hän katsoo myöhemmän ”ryssänvihan” vaikutuksesta kauhukuvia liioitellun. Var-maan näin onkin, mutta länsi-maisten sotien raadollisuudes-ta huolimatta erojakin oli, ai-nakin siinä, että venäläiset ot-tivat valloittamiensa alueiden asukkaita orjikseen.

Taloudelliset rasitukset eivät Kujalan mukaan olleet tal-lonpojille ”ylitsekäymättömiä” eikä taloudellinen tila venäläis-ten saadessa maan haltuunsa ollut niin surkea kuin aiemmin on esitetty. Suomessa kanne-tuista veroista osa meni Ruot-sin puolelle, mutta voi yhtyä kirjoittajaan siinä, että resurs-sien käyttäminen valtakunnan keskuksessa ei välttämättä ol-lut periferian sortoa. Sen sijaan jopa kuningas pahoitteli sitä, että Suomesta otettiin suhteel-lisesti enemmän sotaväkeä kuin Ruotsista.

Ns. suomalaiskansallisten historiantutkijain tapaan Kujala ottaa kielisuhteet mentali-teettitekijäksi. Ruotsinkielisellä rannikkoseudulla esiintyi vä-hemmän virkamiesten vastus-

tusta kuin suomenkielisessä sisämaassa. Mielestäni on epäiltävä, vaikuttiko lukutaidot-tomuuden aikana kirjoitusten kieli mentaliteettiin, kun vielä hallituksen pääpropagandistit, papit saarnasivat suomeksi. Pohjanmaalla nimenomaan ruotsalaispitäjien nostoväki karkaili.

”Ruotsi” tarkoitti – Kujala tähdentää – sekä koko valta-kuntaa että sen keskustaa, mutta toteaa samalla, että neu-vosto Tukholmassa saattoi samastaa nämä käsitteet tahal-laan niin, että ruotsalaisen val-takunnanpuoliskon turvalli-suus katsottiin ensisijaiseksi syrjäiseen Suomeen verrattuna. Suomi oli toisarvoinen, ja tans-kalaiset länsirajalla tosiasialli-sesti vakava uhka. Mutta hän toteaa myös, että neuvosto ei aina havainnut, mitä vahinkoa Suomen laiminlyömisestä oli valtakunnan kokonaisuudelle. Neuvosto joutui itse tunnusta-maan virheensä, kun valtakun-nan ”ulkomuuri” oli menetety.

Sodan nimityksessä on kes-kimmäinen sana Pohja (= Poh-jola) kirjoitettava isolla alkukir-jaimella, koska se on paikan-nimi. Miksi – lähteidenkäytön muutoin ollessa kiitettävän perusteellista – tyydytään sa-nomaan (s. 149), että osa soti-laskarkureille langetetuista tuomioista ”luultavasti” lieveni oikeusreviisiossa? Tekijä on koettanut keventää pakostakin lukijalle raskaaksi käyvää teks-tiä arkikielen sutkauksilla. Ehkä hänen mielessään ovat kangastaneet petterenglund-maiset sarkasmit ja aforismit, sillä sellaisiakin löytää. Kun neuvosto käski pitää Suomen armeijan kotiruoduillaan kuu-

si kuukautta, ”se ei kuitenkaan neuvonut, miten olisi menetel-tävä, jos vihollinen ei noudat-taisikaan sen käskyä kuuden kuukauden toimintakatosta”.

Eino Jutikkala

Venäjän 1800-luvun historiaa

Johannes Remy: Higher Education and National Identity. Polish Student Activism in Russia 1832–1863. Bibliotheca Historica 57, Helsinki 2000. 380 sivua+kartta.

■ Johannes Remyn väitöskir-ja edustaa Suomessa vähän harjoitettua tutkimusalaa eli Venäjän 1800-luvun historiaa. Vaikka väitöskirjan aihe ni-menomaisesti on puolalainen opiskelija-aktivismi Venäjän yliopistoissa, se kuitenkin laa-jemmin ottaen kertoo myös Venäjän ja Puolan välisistä suh-teista 1830–1860-luvulla, ja vie-lä laajemmin ottaen Venäjän reuna-valtiopolitiikasta.

Remyn itse itselleen asetta-mat tutkimuskysymykset ovat seuraavat: puolalaisten opiske-lijoiden määrä Venäjän yliopis-toissa ja heidän sosiaalinen taustansa; kansallisuuden mää-rittelykriteeri; puolalaisten opiskelijoiden isänmaallisen toiminnan laajuus, aktivistien sosiaalinen, uskonnollinen ja alueellinen tausta ja aatemaailma; suhde puolalaisten ja ve-näläisten ylioppilaiden välillä;